

Теоретичні засади формування гуманістичних цінностей у старших підлітків

У сучасних умовах інтеграції України до європейського співтовариства дедалі більшої гостроти набуває проблема формування гуманістичних цінностей у підростаючого покоління.

Це знайшло своє втілення у державних національних програмах "Освіта" ("Україна ХХІ століття"), "Діти України", законах України "Про освіту", "Про загальну середню освіту", "Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності", "Концепції громадянського виховання". Логічним продовженням визначених завдань стала "Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті", в якій виховання гуманістичних цінностей у молоді розглядається як нагальна потреба сьогодення.

Наукові підходи щодо здійснення гуманістичного виховання в різних соціально-політичних умовах розробляли: І.Д.Бех, В.Білоусова, В.Киричок, О.Кононко, В.Кремень, К.Чорна.

Метою нашої статті є дослідження теоретичних засад формування гуманістичних цінностей у старших підлітків.

Гуманістична етика знайшла свій розвиток у філософії Г.Сковороди (1722-1794 р.р.). Особливість гуманізму сквородинівського вчення полягає в тому, що в епіцентрі його філософії перебуває не просто людина, а морально свідома й духовно відповідальна особистість, якій притаманні життєздатний міцний дух, благородне серце, світлі думки, сильна воля, вільний вибір, активна життєва позиція.

І.Канту, видатному представнику німецької класичної філософії, належить заслуга у формулюванні морального імперативу, який не втратив свого значення і сьогодні: "Дій так, - підкреслює філософ, - щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі всякого іншого також, як до цілі, і ніколи б не ставився б до нього лише як до засобу".

Глобалізаційні процеси та науково-технічний прогрес у ХХ ст. сприяли тому, щоби виховання гуманістичних цінностей стало провідним принципом, який ставив за мету розкриття і розвиток сутнісних сил і можливостей кожної особистості.

Процес переоцінки цінностей, що відбувається у суспільстві привернув увагу філософів до цілого ряду аксіологічних проблем. Так, у працях сучасних філософів М.М.Бережного, М.П.Бокачова, А.А.Гусейнова, В.П.Давидова, Л.М.Єгорової, Н.С.Загородської, А.П.Здравомислова, А.С.Капно, В.П.Коблякова, Ю.П.Перова, О.С.Соколової, П.М.Таланчука, І.М.Фролова, Ю.А.Шрейдера аналізувались різноманітні аспекти функціонування гуманістичних цінностей.

У сучасній філософській науці В.Г. Кременю належить заслуга осмислення гуманістичних цінностей у навчально-виховному процесі, за якого гуманізація освіти і виховання потребують використання аналізу філософських джерел у визначенні уявлень про світ, суспільство і місце людини в ньому. На його думку: "Основні постулати гуманістичних цінностей, що перейшли в загальнолюдські, громадянські - самобутність особи, її свобода і гідність, повага до людини, її життя як найвищої суспільної цінності" [7, с.18].

У психологічній науці гуманістичні цінності вивчали І.Д.Бех, М.Боришевський, Л.Божович, Б.С.Братусь, Л.Виготський, Є.А.Клімов, І.Кон, Б.Круглов, К.Левіна, Д.Леонт'єв, Т.Титаренко, Ж.Піаже, Е.О.Помиткін, В.Б.Швірков.

До проблеми гуманістичних цінностей звертався Е. Фромм у праці "Психоаналіз і етика". Розмежовуючи авторитарну і гуманістичну етику за своєю спрямованістю, формальним і змістовним критеріями, філософ вважав, що "добро" є благом для людини, а "зло" - завдає їй шкоди. "У гуманістичній етиці людина сама є законодавцем, і виконавцем норм, їх формальним джерелом або регулятивною силою, і їх змістом" [13, с. 25].

Е.Фромм доходить висновку, що пріоритетними цінностями для сучасного суспільства є влада над природою, торгівля, конкуренція, які гальмують втілення у життя гуманістичних цінностей. Шляхом до гуманістичних цінностей, на думку вченого, є подолання людиною вад, любов до ближнього, пошук істини.

Гуманістичну психологію започаткували А.Маслоу (1908-1970 р.р.), К.Роджерс (1902-1987 р.р.) на противагу біхевіоризму та психоаналізу, які зосереджували свою увагу на мотивації людської діяльності. Гуманісти відстоювали тезу про цінність особистості і досліджували можливості особистісного зростання, самоактуалізації, психічного здоров'я, критикуючи маніпулятивне фрейдівське покладання на інстинкти.

А.Маслоу визначав ієрархію "гуманоїдних" потреб (фізіологічні потреби, потреба і безпеці, потреба в приналежності, прив'язаності та любові, потреба в оцінюванні, потреба в самоактуалізації). У. Хоуел, Р.Діпбойе критикували

позицію А.Маслоу, вважаючи, що його ієрархія скоріше горизонтальна, ніж вертикальна. На їхню думку, людина може одночасно відчувати потребу у фізичному комфорті, безпеці і самоактуалізації. Не завжди люди, у яких задоволені потреби нижчого рівня, прагнуть до вищого рівня, а також вищий рівень може перемагати нижчий [14, с. 122]. Однак, незважаючи на це, ідея А.Маслоу, щодо ієрархії мотивів і потреб залишається популярною і на сьогодні.

С.Л.Рубінштейн (1889-1960 р.р.) розвивав ідеї психологічного розвитку особистості в роботах "Проблеми загальної психології", "Теоретичні питання психології і проблема особистості". Психолог вважав, що гуманістичне виховання слід здійснювати у вимірі життєвого шляху особистості, за якого саме виховання має спрямовуватись не на вироблення правил поведінки, а на формування характеру, внутрішнього ставлення до оточуючої дійсності: "невірний підхід до цієї проблеми та її нерозробленість у нашій педагогіці - одна із суттєвих перешкод у справі виховання підростаючого покоління" [10, с. 251-252]. Психолог підкреслює значення творчості у розвитку дитячої особистості, вважаючи, що лише у створенні етичного, соціального цілого створюється моральна особистість. На його думку, одним і тим же актом творчої самодіяльності, створюючи і його і себе, особистість створюється і визнається, лише включаючись в її об'ємніші цілі [9, с. 106].

Для нашого дослідження науковий інтерес представляють положення О.М.Леонтьєва (1903-1979р.р.) про емоції і мотиви у структурі діяльності особистості, висвітлені у працях "Проблеми розвитку психіки", "Діяльність і особистість", "Діяльність. Свідомість. Особистість". Досліджуючи трансформацію мотивів, психолог розкриває їх смислоутворюючу і стимулюючу функцію у засвоєнні гуманістичних цінностей, водночас відзначає входження підлітків у соціум разом з інтенсивним розвитком їхнього внутрішнього життя: "чим більше відкривається для особистості суспільство, тим більш наповненим стає її внутрішній світ" [8, с. 214].

Розробляючи раціоналістичний підхід, Г.О.Балл у своїх роботах "Орієнтири сучасного гуманізму", "Сучасний гуманізм і освіта: соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти" наголошує на актуальності виховання у підростаючого покоління гуманістичних цінностей, вважаючи освіту пріоритетною сферою застосування гуманістичних ідей на принципах толерантності, взаємної поваги, діалогічної взаємодії, поєднання гуманітарної та природничо-наукової методологічних традицій. Вчений переконаний у тому, що "провідний принцип гуманістичної психології й педагогіки полягає в посту-

люванні закладених у кожному індивіді, у кожній дитині можливостей гармонійного особистісного розвитку й базованої на ньому моральної поведінки - можливостей, які, за умови певної підтримки, здатні реалізуватись". [1, с. 159].

На його погляд, сучасне виховання гуманістичних цінностей має спиратись на ідеї конструктивістського ставлення до суспільного та індивідуального буття, інтелектуальну культуру, усвідомлення небезпеки дисгармонійного раціоналізму, з'ясування психологічних чинників раціогуманістичної поведінки, знання про гуманістичні цінності, втілення їх у життєдіяльність особистості.

І.Д.Бех, розробляючи ідеї гуманістичної педагогічної психології в контексті виховання особистості, пов'язує її з цінністю ідей захисту, підтримки інтересів школярів, утвердженням їхніх прав. У цьому контексті вчений визначає термінальні, інструментальні, оперативні та базові цінності. Соціальними передумовами виховання гуманістичних цінностей у дітей є "нааяні у суспільстві ідеологічні утворення й соціальні інституції, які "задають" і транслюють суб'єкту об'єктивні смисли його існування. Форми, в яких зафіксовані ці потенційні детермінанти особистісних цінностей, різноманітні. Вони містяться у філософських та етичних поглядах у творах літератури і мистецтва, у зводі законів, у системах нагород, заохочень і покарань, у традиціях, громадській думці тощо, а до батьківських вказівок дитині на те, "що добре" і "що погано" [2, с. 10]. Його підхід до втілення гуманістичних цінностей у процес навчання і виховання школярів ґрунтується на позитивному ставленні дитини до себе та до оточуючих, прийнятті себе та інших такими, якими вони є. "Дитина-гуманіст з повагою ставиться до своїх думок, інтересів, позицій, а також до інтересів, думок тощо своїх товаришів, однокласників, дорослих, навіть якщо вони суперечать її власним" [3, с. 51].

Основоположники вітчизняної педагогічної та психологічної науки - П.Блонський, А.Макаренко, С.Шацький, Х.Алчевська - в теорії і на практиці відстоювали потребу формування в дитини гуманістичних цінностей.

У системі гуманістичних цінностей А.С.Макаренка можна визначити дві групи цінностей. До першої можна віднести дитячу особистість, як найважливішу цінність, її сенс життя, розвиток, свободу, відповідальність, обов'язок. До другої групи входять цінності, необхідні для гармонійного розвитку особистості: гуманне суспільство, активна діяльність, колектив.

Визначальна роль у визначенні шляхів гуманістичного виховання належить В.О.Сухомлинському, який вважав, що дійсна гуманність педагогіки по-

лягає в тому, щоб зберегти радість, щастя, на яке має право дитина. В.О.Сухомлинський не тільки сформулював зміст і завдання морального виховання, а й визначив провідні принципи гуманістичної поведінки дітей (доброту, справедливість, чесність). На відміну від своїх колег, які дотримувались авторитарної моралі того часу, видатний педагог втілював у практику гуманістичну педагогіку, орієнтуючись на виховання у дітей милосердя, людяності, терпимості, непопулярних у тоталітарній державі, але таких, які розглядаються у сучасній педагогіці як абсолютні цінності.

Гуманістична етика В.О.Сухомлинського багатьма своїми положеннями протистояла авторитарній етиці, яку визначали тодішній уряд, партія, суспільство, що перетворилися на механізм тиску на дитячу особистість, деформації її внутрішнього світу. Зокрема, видатний педагог виступав проти фізичних покарань, які неспроможні виховати людину гуманну. "Діти, вихованні рименцем, стають бездушними, безсердечними людьми. На свого товариша по школі піднімає руку тільки той, хто сам зазнав і продовжує зазнавати "принад" домостроївського виховання. Злочини і правопорушення підлітків теж значною мірою є наслідком "кулачного" виховання " [12, с. 295].

Аналізуючи цінності як системуюче ядро, О.В.Сухомлинська виділяє в їх основі почуття, які спрямовані на ідеал, ідеальне - те, до чого людина прагне. Цінності, на її думку, означають позитивну або негативну значущість будь-якого об'єкта, оцінний бік явищ. "За змістом вирізняють цінності речей логічні, естетичні, моральні тощо. Виходячи з цієї ієрархії цінностей, морально-етичні установки мають абсолютний характер, універсальне значення і є основними категоріями духовності. До моральних цінностей належать нормативні уявлення про добро і зло, справедливість, прекрасне і потворне, про призначення людини, людські ідеали, норми, принципи життєдіяльності тощо. Воно є основою всіх вчинків, діяльності людини, мають моральну значущість і впливають на загальне суспільне життя" [11, с. 34].

У своїй статті "Життєві та етичні цінності старшокласників" В.О.Білоусова доводить, що гуманні взаємовідносини є своєрідним стрижнем виховного процесу, який визначає його спрямованість і цілісність. "Розв'язання цього завдання - глибинний смисл виховання, адже, не виховавши моральності і, зокрема, гуманності, неможливо забезпечити особистісні основи людської життєдіяльності" [4, с. 139]. Вчена висловила думку у необхідності створення в новій соціально-педагогічній ситуації цілісної, гуманістичної системи виховання, яка б будувалась на основі етичних уявлень про людину, сенс життя, щастя, свободи, совість, відповідальність тощо.

Погляди В.Білоусової мали значний вплив на бачення цієї проблеми В.А. Киричок, яка визначала гуманістичні цінності як сходження до особистості, прагнення до самореалізації, віру у себе, спрямованість до "Я-ідеально-го". У цьому контексті вчена характеризує гуманістичне виховання як суб'єкт-суб'єкту міжособистісну взаємодію, діалог, в якому одна людина сприймає іншу як таку саму цінність як і вона сама, ставиться до неї як до рівноправного учасника вихованого процесу [6, с. 20]. У життєвій практиці, на думку дослідниці, гуманістичні цінності втілюються у ціннісних ставленнях до оточуючих людей, навколишнього світу. Такі "ціннісні ставлення сприяють найадекватнішому вираженню людиною моральних почуттів, спонукають до моральної рефлексії, забезпечують психологічний комфорт у спілкуванні, викликають відповідну доброзичливість і ввічливість" [6, с. 31].

К.Г.Дорошенко переконана, що ціннісно орієнтована функція моралі здійснюється завдяки втіленню в реальну поведінку такої форми гуманістично спрямованої моральної свідомості, як ідеал, який вона характеризує, як "образ свого "кращого Я", що слугує мотивом перетворювальної діяльності суб'єкта, яка ґрунтується на інтеріоризації й реалізації базових моральних цінностей; принципах ціннісного ставлення до себе, інших людей, Батьківщини, людства, природи; усвідомленні своїх прав і свобод та вмінні їх захистити" [5, с. 7].

Гуманістичні ідеї стосовно формування, розвитку особистості знайшли розвиток у Програмі курсу з "Етики" для 5-6 класів загальноосвітньої школи І.Беха, Н.Ганнусенко, К.Чорної, де розкривається сутність авторитарної і гуманістичної моралі. Авторський колектив розкриває авторитарну мораль як форму суспільної свідомості, основною функцією якої є нормативно-регулятивна. На противагу авторитетній гуманістична мораль виступає способом духовно-практичного освоєння світу особистістю і ґрунтується на визнанні людини найбільшою цінністю, а її прав - пріоритетними над інтересами і суспільства, і держави. Основні функції гуманістичної моралі - світоглядна, ціннісно-орієнтаційна, регулятивна.

На думку Чорної К.І., гуманістична мораль громадянського суспільства відрізняється від інших видів моралі (комуністичної, мусульманської, буддистської, християнської та інших) тим, що його члени через свої організації вміють законним, цивілізованим способом відстоювати свої права, інтереси і свободи, не порушуючи миру і злагоди в суспільстві і тим самим зміцнюючи засади демократичної правової держави.

Необхідність створення сприятливих умов для формування гуманістичних цінностей у старших підлітків вимагає консолідації виховних зусиль з боку

педагогів і батьків та спеціальної підготовки усіх учасників виховного процесу, створення ефективних методик і технологій виховання та контролю за їх результатами.

Досліджуючи гуманістичні цінності, О.Тепла висловлює думку, що на суб'єктивно-особистісному рівні цінності виступають як ставлення суб'єкта до явищ об'єктивної дійсності - ставлення людини до себе, іншої людини, світу з позицій гуманізму.

Дослідниці у цьому випадку відштовхується від етимологічного значення поняття "гуманістичний", тобто "спрямований на людину" як найвищу цінність, і розглядає гуманістичні цінності як такі, що реалізуються в діяльності й спілкуванні особистості заради інших. На її думку, з позицій гуманістичної етики, людина щаслива тільки у взаємодії з іншими. У неї є лише один спосіб бути в єдності зі світом і в злагоді із собою - реалізувати свої здібності, що є благом для неї і для суспільства.

Таким чином, виховання гуманістичних цінностей у старших підлітків є важливою теоретичною і практичною педагогічною проблемою, яка вимагає конкретних зусиль з боку педагогічної громадськості і науковців.

Проведене дослідження не може претендувати на вичерпне розв'язання цієї проблеми. Вона залишається актуальною і вимагає подальшої розробки методик і технологій формування гуманістичних цінностей старших підлітків в сучасних умовах.

Література

1. *Балл Г.О.* Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній психологічній сферах). - К.- Рівне: Видавець Олег Зень, 2007. - 172 с.
2. *Бех І.Д.* Виховання особистості: У 2 кн.Кн.2 Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. - К.: Либідь, 2003. - 280 с.
3. *Бех І.Д.* Виховання особистості: У 2 кн.Кн.2 Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. - К.: Либідь, 2003. - 344 с.
4. *Білоусова В.О.* Життєві та етичні цінності старшокласників // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За ред. О.В.Сухомлинської, П.Р.Ігнатенка, Р.П.Скульського, О.М.Павліченка. - К.: АПН України, Центр інформації та документації Ради Європи в Україні, 1997. - С. 137-140.
5. *Дорошенко К.Г.* Виховання гуманістичного ідеалу старших підлітків у позакласній діяльності: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Інститут проблем виховання АПН України, К., 2003. - 20 с.
6. *Киричок В.А.* Гуманне ставлення до дитини / Віра Андріївна Киричок. - К.: Інфодрук, 2004. - 132 с.

7. *Кремень В.Г.* Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. - К.: Грамота, 2007. - 576 с.

8. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность. - М.: Политиздат, 1977. - 304 с.

9. *Рибалка В.В.* Теорії особистості у вітчизняній психології: Навчальний посібник. - К.: ІПППО АПН України, 2006. - 530 с.

10. *Рубинштейн С.Л.* Проблемы общей психологии. - М.: Педагогика, 1973. - 424 с.

11. *Сухомлинська О.В.* Духовно-моральне виховання молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук. - К.: Добро, 2006. - 42 с.

12. *Сухомлинський О.В.* Народження громадянина // Вибрані твори у 5-ти томах. - К.: Радянська школа: Т.3: Серця відаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина, 1977. - С. 283-582.

13. *Фромм Э.* Психоанализ и этика / Эрих Фромм. - М.: Республика, 1993. - 416 с.

14. *Цигульська Т.Ф.* Загальна та прикладна психологія. Як допомогти собі та іншим. Курс лекцій: Навчальний посібник. - К.: Наукова думка, 2000. - 190 с.